
II. Trecerea de la *mithos* la *logos*

Marius Dumitrescu

Locul unde a apărut filosofia este unul de maximă interferență culturală, cetățile grecești din Asia Mică, de pe coasta Egeeană, care erau colonii, în special ale Atenei. Cetatea în care a apărut prima școală filosofică, Miletul, era una dintre primele colonii ale Atenei, la fel și Efesul întemeiat de Androklos, care a condus emigrația ateniană și al cărui tată era Kodros, rege al Atenei din care se trag atât Heraclit, cât și Platon. Dacă în Grecia propriu-zisă cetatea este centrul politic, religios și administrativ al unui anumit teritoriu, în Asia Mică cetățile sunt colonii, implanturi grecești într-o lume străină. Cetățile țin loc mai mult de noduri comerciale, sunt spații de maximă interferență culturală.

Jean - Pierre Vernant și Pierre - Maxime Schuhl, doi cercetători francezi de primă mărime ai acestei perioade, demonstrează că apariția filosofiei în cetățile grecești din Asia Mică nu a fost întâmplătoare, ci condiționată de numeroși factori ce țineau de relațiile acestor cetăți cu civilizațiile mai vechi și, de altfel, foarte dezvoltate din Orientul Apropiat. Prin dezvoltarea vieții lor economice în zonă, grecii au cunoscut diversitatea de culte religioase locale, au putut să examineze diferențele dintre ele, să facă comparații în plan axiologic, dar, mai ales, și acesta este aspectul cel mai important, să surprindă elementele de unitate care se regăseau în faptul că natura umană, în esența ei, este aceeași indiferent de tradițiile ce par, la prima vedere, că închid porțile de comunicare între

Profunda deschidere antropologică a stat la baza apariției miracolului grec, filosofii greci fiind primii care au pornit de la conștiința subiectivă în înțelegerea lumii, de la logosul ce luminează în egală măsură cele mai diverse realități. Nu întâmplător, Aristotel va constata în *Metafizica* sa că punctul de plecare al întregii filosofii grecești îl constituie problema identității existenței cu ea însăși prin logos.

civilizații.

În Miletul secolului al VI-lea, se găsește o atmosferă cu totul nouă în care aheii și ionienii i-au întâlnit pe carieni, cretani și pe fenicieni. Regalității i-a urmat oligarhia, tirania și totuși, în urma războaielor civile, nici un alt oraș nu a fost atât de activ și de populat înaintea războaielor medice. Cetățile de pe coasta Egeeană a Asiei Mici erau

locul unde se întâlneau egipteni, traci, persani și locuitori ai Mesopotamiei. Din Lidia porneau drumurile circulante din toate timpurile de caravane de negustori, care legau de secole valea Tigrului și a Eufratului de cele ale Meandrului și Hermusului. La fel s-a întâmplat și în cazul Egiptului, unde grecii au fost nevoiți să se inițieze în sistemele de calcul ale negustorilor egipteni. Se consideră că Thales a făcut negoț în Egipt, de unde a preluat învățătura sa cu privire la matematică și ideea că apa este principiul tuturor lucrurilor, inspirat fiind de revărsările Nilului. Toți acești factori explică de ce în aceste cetăți din Asia Mică apar primii geografi ai Greciei. Anaximandru a fost primul care a întocmit o hartă a granițelor terestre și maritime, hartă ce a fost perfecționată de Hecateu, milesian și el. Ionienii erau enciclopediști care acumulați cunoștințe; ceea ce-i interesa pe acești exploratori, pe acești navigatori, erau cercetările, anchetele sau, cum le spuneau ei, „istoriile“, cele care au făcut obiectul studiilor lui Herodot, ca și cele care priveau natura și care trebuiau să constituie, prin urmare, Istoria naturală și Fizica.

Pentru a rezolva problemele ridicate de practică, filosofii din Milet s-au folosit de instrumente, de procedee geometrice. Anaximandru a construit în Sparta un gnomon și un orologiu pentru nevoile navigației. Alții au devenit astronomi și geometri, tot așa cum

În polisurile grecești s-a experimentat pentru prima dată democrația directă, o formă de organizare socială în care conta opinia fiecărui individ liber al cetății, în care politicul nu mai era o problemă de taină rezervată unor inițiați ale căror decizii erau de cele mai multe ori de nepătruns comunității. În Grecia s-a născut cetățeanul cu drepturi depline, căruia statul trebuia să-i garanteze drepturile și să-i traseze clar obligațiile.

devenisera geografi.

natură

societate

Între nașterea filosofului și apariția cetățeanului există o strânsă legătură. Cetatea realizează, într-adevăr, pe planul formelor sociale, acea separare dintre natură și societate, care presupune, pe planul formelor mentale, manifestarea unei gândiri raționale. O dată cu Cetatea, ordinea politică s-a desprins de organizarea cosmică; ea se prezintă ca o instituție umană ce face obiectul unei discuții. În aceste dezbateri, care nu sunt doar teoretice, ci în care se confruntă cu violență grupări rivale, filosofia incipientă intervine prin excelență. Filosoful este cel chemat spre a propune remediile pentru starea subversivă creată de începuturile unei economii mercantile. De la el se așteaptă definirea noului echilibru politic, capabil să găsească armonia pierdută, să restabilească unitatea și

¹ Pierre-Maxime Schuhl, *Eseu asupra formării gândirii grecești*, Editura Teora, București, 2000, pp. 87-92

stabilitatea socială prin acordul elementelor a căror opoziție dezbină Cetatea. Primele forme de legislație, primele tentative de constituție politică, sunt asociate în Grecia cu numele acestor primi Înțelepți. Vedem cum filosofia preia funcțiile regelui-preot din vremurile când, natura și societatea fiind contopite, el le guverna deopotrivă.

Cetatea nu se mai identifică cu un personaj privilegiat; ea nu mai este legată de nici o activitate sau familie anume, ea este alcătuită din grupul unit al tuturor cetățenilor liberi priviți independent de persoana lor, de ascendența sau profesiunea lor. Ordinea

relație socială

Cetății este aceea în care relația socială, gândită abstract și desprinsă de legăturile personale sau familiale, se definește în termeni de egalitate sau de identitate. În acest context, se produce cea mai mare revoluție de până atunci în domeniul comercial și anume apariția monedei.

Moneda propriu-zisă, moneda titrată, șampilată, garantată de Stat, este o invenție grecească din secolul al VII-lea. Ea a jucat un rol revoluționar pe o serie întregă de planuri. Ea a accelerat procesul al cărui efect îl reprezenta: dezvoltarea unui sector comercial, ce se extindea peste produsele consumului curent. Moneda a permis apariția unui nou gen de avuție, diferită în mod radical de averea în pământuri sau turme, și apariția unei noi clase de oameni bogați, a căror acțiune a fost decisivă în reorganizarea politică a Cetății. Tot moneda a produs, pe planul psihologic și moral, un adevărat efect de șoc, cu ecouri dramatice, ce pot fi regăsite în poezia unui Solon sau unui Theognis. Dacă banii îl fac pe om, iar omul reprezintă dorința nesățioasă de îmbogățire, atunci este pusă în discuție întreaga imagine tradițională a lui *arete* a virtuții, a perfecțiunii umane. Iar moneda, *stricto sensu*, nu mai este, ca în Orient, un lingou de metal prețios care este

Să nu uităm că filosofia a apărut tocmai în aceste centre comerciale din Asia Mică care au impus moneda ca o realitate pe piața mondială, că de aici au venit spre Atena ca niște misionari ai noului spirit sofistici, acei oameni lipsiți de scrupule, care își vindeau înțelepciunea pe bani.

semnolat cu orice fel de mară pentru ca oiera avantajul de a se păstra intact și de a circula cu ușurință. Ea a devenit un semn social, echivalent cu măsura universală a valorii. Folosirea generalizată a monedei titrate a dus la degajarea unei noi noțiuni, pozitive, cuantificate și abstracte a valorii.

Doar un sofist ca Protagoras va putea accepta să asimileze lucrul, în realitatea sa, cu valoarea convențională conferită acestuia, în formă de monedă, de către rațiunea oamenilor. Relativismul lui Protagoras, exprimat într-o

**“Omul este
măsura tuturor
lucrurilor”**

formulare de genul: „*Omul este măsura tuturor lucrurilor*“ revine la constatarea că banii, *nomos* pur, convenție umană, sunt măsura tuturor valorilor.²

Întreaga filosofie clasică greacă, începând cu moralistul Socrate, va fi o încercare disperată de a se conferi un sens uman acestei lumi noi, atât de dinamice și de diferite față de cea dinainte în care religiosul, politicul și economicul formau un tot unitar, garantat de instituția regelui divin și de zidurile fortificate ale Acropolei.

Gândirea rațională are o stare civilă bine determinată: se cunoaște deja și locul nașterii sale. În secolul al VI-lea î. Chr. în cetățile grecești din Asia Mică, apare o nouă stare de reflectare, pe deplin pozitivă, asupra naturii. Burnet exprimă opinia ceea mai răspândită atunci când afirmă referitor la acest subiect:

logos

„Filosofii ionieni au deschis calea pe care știința a urmat-o ulterior. Nașterea filosofiei, în Grecia, ar avea astfel începuturile gândirii științifice sau mai precis: ale gândirii. În Școala din Milet, se pare că *logos*-ul s-a eliberat pentru prima dată de mit, așa cum orbul își capătă vederea. A fost nu numai o schimbare de atitudine intelectuală sau o mutație mentală, ci o revelație decisivă și definitivă: descoperirea spiritului. De aceea ar fi zadarnic să se caute în trecut originea gândirii raționale. Gândirea adevărată nu poate avea altă origine decât ea însăși. Ea este exterioară istoriei, care nu este capabilă să rețină, în dezvoltarea spiritului, decât obstacolele, greșelile și iluziile succesive. Acesta este înțelesul miracolului grec: prin filosofia ionienilor vedem întrupându-se în timp Rațiunea atemporală. Apariția *logos*ului a introdus deci în istorie o discontinuitate radicală. Călător fără bagaje, filosofia se pare că a venit pe lume fără trecut, părinți sau familie; ea ar putea fi un început absolut.”

Omul grec se găsește, în această perspectivă, ridicat dintr-o dată deasupra tuturor celorlalte popoare, el este predestinat; prin el *logos*-ul devine o realitate. El a inventat filosofia, spune Burnet, tocmai prin inteligența sa excepțională. Iar dincolo de filosofia greacă, această superioritate aproape providențială se transmite întregii gândiri occidentale ieșită din elenism.³

Începând însă cu sfârșitul secolului XIX și începutul secolului XX, paradigma raționalistă a culturii europene a intrat în criză; pe acest fond, și viziunile asupra apariției filosofiei și a semnificațiilor acestui moment au început să se schimbe. Astfel, Erwin Rohde, cel ce avea să aibă o influență enormă asupra lui Nietzsche, în celebra-i carte *Psyche*, pune în legătură nașterea filosofiei cu noile culte religioase, cum ar fi cel al lui Dionysos sau Misterele Eleusine. Iar în 1912, Cornford publică *From religion to philosophy* în care pledează tot pentru teza unei legături dintre gândirea religioasă și începuturile cunoașterii raționale.

În controversă cu Burnet, Cornford arată că *fizica* ioniană nu are nimic în comun cu ceea ce numim știință: ea ignoră totul despre experiment și nici nu este un produs al

_____ *Mit și gândire în Grecia antică*, Editura Meridiane, București, 1995, p.467

³ *ibidem*, pp. 447-448

mit

inteligenței ce observă natura în mod direct. Ea transpune, într-o formă laicizată și pe planul unei gândiri mai abstracte, sistemul de reprezentare elaborat de religie. Cosmologiile filosofilor reiau și prelungesc miturile cosmogonice.⁴ În filosofie, scrie Cornford, mitul s-a raționalizat⁵, el a căpătat aspectul unei probleme formulate în mod explicit. Mitul era o narațiune și nu soluționarea unei probleme. El relata seria acțiunilor ordonatoare ale regelui sau zeului, așa cum erau mimate de ritual. În cetatea greacă din secolul VII î. Chr., unde deja se impun noile forme politice, iar regele divin este un personaj al trecutului, nu mai apare legătura dintre fapta mitică exemplară a suveranului și organizarea fenomenelor cosmice. Ordinea naturală și evenimentele cosmice devenind independente de funcția regală, încetează de a mai fi inteligibile în limbajul mitului în care se exprimau până atunci. Ele se prezintă acum ca niște probleme asupra cărora discuția este deschisă. Sunt fenomene ce constituie, în noua lor formă de problemă, materia primei reflecții filosofice. Filosoful ia astfel locul regelui-magician din vechime, stăpân al timpului: el teoretizează ceea ce regele efectua altădată.

physis

spirit pozitiv

La *fizicieni*, spiritul pozitiv a invadat dintr-o dată totalitatea Ființei, inclusiv pe oameni și zei. Nimic nu poate fi real în afara Naturii. Iar această natură, ruptă de fundalul ei mitic, devine ea însăși o problemă, un obiect de discuție rațională. Natura, sau *physis*-ul, este viață și mișcare. Atâta vreme cât natura implica producerea, nașterea și originea lucrurilor, explicarea devenirii se baza pe imaginea mitică a uniunii sexuale⁶. A *înțelege* însemna a găsi tatăl și mama și a stabili arborele genealogic. Dar la Ionieni, elementele naturale, devenite abstracte, nu se mai pot uni prin căsătorie, asemenea oamenilor. Prin aceasta, cosmogonia nu-și schimbă numai limbajul; ea își schimbă conținutul. În loc să-și relateze nașterile succesive, ea definește principiile inițiale, constitutive ale Ființei. Din narațiune istorică, ea se transformă într-un sistem care expune structura profundă a realului. Problema acelei *Genesis*, a devenirii, se schimbă într-o căutare dincolo de efemer, a stabilității, a permanenței, a identității.⁷

În Orientul Apropiat și chiar în Grecia existau cu mult înaintea apariției filosofiei cosmogonii, dar ele erau de tip mitic, adică descriau istoria lumii ca o luptă între entități personificate. Ele erau *geneze*, în sensul biblic al cărții Genezei, carte a generațiilor, menită să facă un popor să-și amintească de strămoșii săi și să-l unească cu forțele cosmice și cu generațiile de zei. Creația lumii, a omului,

cosmogonie

geneză

⁴ *ibidem*, p. 449

⁵ *ibidem*, p. 452

⁶ *ibidem*, p. 454

⁷ Jean-Pierre Vernant, *op. cit.*, p. 454

Pe fondul acestei căutări a identității raționale din univers se impune tot mai mult conceptul de *logos*, înțelepciunea identificându-se tocmai cu această căutare de sens a lumii și a omului.

crearea unui popor- acestea fac obiectul cosmogoniilor. După cum bine a arătat G. Naddaf,⁸ dacă primii gânditori greci substituie acestei povestiri mitice o teorie rațională despre lume, ei păstrează totuși în aceasta schema ternară ce structurează cosmogoniile mitice. Ei propun o teorie asupra originii lumii, a omului și a cetății. Această teorie este rațională deoarece încearcă să explice lumea nu printr-o luptă între elemente ci printr-o luptă între realități „fizice“ și prin predominarea uneia asupra celorlalte. Această schimbare radicală se rezumă, de altfel, în cuvântul grec *physis*, care, la originea sa, semnifică totodată începutul, desfășurarea și rezultatul procesului prin care un lucru se constituie. Obiectul demersului lor intelectual, pe care ei îl numesc cercetare, *historia*, este *physis*-ul universal.

Pentru alți gânditori, cum ar fi G. Gusdorf sau Sigmund Freud (*Moise și monoteismul*), gândirea rațională are rădăcini mult mai vechi, ruptura față de gândirea mitică petrecându-se cu mult înaintea apariției filosofiei, acesta nefiind, de altfel, decât consecința ultimă a acestei rupturi. Scenariul său debutează în mileniile IV-III î. Chr., o dată cu apariția imperiilor și a astrobiologiei, domeniu în care sunt descoperite legăturile dintre mișcarea astrelor și viața terestră, de care este legată apariția ideii de universalitate, condiție esențială pentru întemeierea unei viziuni raționale asupra lumii.

Trecerea de la epoca preistorică la cea istorică, consideră gânditorul francez, s-a realizat prin două achiziții principale: *sentimentul universalității* și *sentimentul individualității*, ce se degajă simultan cu ocazia dezagregării gândirii mitice. Prima dintre aceste achiziții poate fi pusă în lumină în formarea ideii de *lege*, așa cum se desprinde ea din curioasele concepții antice asupra astrobiologiei. Cât despre sentimentul personalității, se poate vedea apărând în momentul – decisiv pentru tradiția filosofică a Occidentului – semnalat de revoluția socratică.

**sentimentul
universalității**

**sentimentul
individualității**

Set By T-D1 (yth_1100ro@yahoo.com)

⁸ G. Naddaf, *L'origine et l'évolution du concept grec de physis*, Leviston- Queenston-Lampeter, The Edwin Mellen Press, 1992; apud. P. Hadot, *Ce este filosofia antică?*, Editura Polirom, Iași, 1997, p. 38

